

ORYANTALİST ŞÜPHE VE MUCİZE İDDİASI ARASINDA ÜMMİLİK KAVRAMI

 Yusuf TEMEL^a

Öz

Arapça'da ilk defa Kur'an'da kullanıldığını düşündüğümüz ümmilik kavramı Hz. Muhammed'den rivayet edilen sahih bir hadis-i şerif sayesinde okuma yazma bilmeyen anlamını kazanmıştır. "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız..." mealli bu hadis -i şerif ümmiliğin göstergelerinden sadece birine işaret eder. Okuma yazma bilmeyişi ümmiliğin özü olarak anlamak hem kelimenin dil kökeni ile hem de Kur'an'daki kullanımları ile tam olarak uyuşmamaktadır. Nebevi yorumun özü kavranırsa kelimenin diğer çağrışımlarını anlamak ve ilave yeni yorumlar yapmak Arapçayı anlayan herkes için mümkün olacaktır. Böylece nebevi yorum taklit edilen bir sabite olmaktan çıkıp tüm muhataplar için hikmete ve ortak anlayışa dönüşecektir. Ümmilik Arapça kökeni itibarıyla toplumsal rütbeyi ima ederken Kur'anî bağlamlarında ehli kitabın alternatifi olarak kullanılır. Ehli Kitap ve ümmiler arasındaki kavramsal karşıtlık ve kıyaslama bu kelimenin geçtiği tüm ayetlerde bir şekilde vardır. Hz. Muhammed'in vahiyden önce okuma yazma bilmemesi tarihi bir gerçek olmakla birlikte onun sıdkının ne tek ne de en güçlü delilidir. Onun nübüvvetinin en güçlü ve ebedi delili Kur'an'dır. Kur'an'da ümmilik kavramı bir bireyin veya bir toplumun okuma yazma bilmeyişinden çok daha fazlasını ifade eder. Zorunlu olarak bir zamana ve zemine işaret eden bu terimin zannedilenden çok daha geniş anlamlara yayılışını ortaya koymak hem oryantalist şüpheleri giderecek hem de Kur'an'ın sıradan bir söz olmadığını yani Kur'an'ın icazını bu kavram özelinde ispat edecektir. Makalemizin hedefi budur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, İ'cazı Kur'an, Oryantalizm, Ümmi, Ehli kitap.

ILLITERACY BETWEEN ORIENTALIST DOUBTS AND THE MIRACULOUS NATURE OF THE QUR'ĀNIC

Abstract

The notion of being unlettered (i.e., ummī) was, as far as we know, first used among the Arabs in the Qur'ān to refer to the Prophet Muḥammad to mean, as per a ḥadīth of the prophet, one who knew neither how to write or read. The text of the ḥadīth in question — "We are an unlettered nation. We neither write nor do we calculate" — indicates, however, that being unlettered is twofold. Simply not knowing how to read or write does not, however, correspond completely to how this word is used in the Qur'ān or to the linguistic meaning of the Arabic root from which it is derived. An Arabic speaker who understands what this notion means in

^aDr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ytemel@adiyaman.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.03.2023, Makale Kabul Tarihi: 21.08.2023

the context of the prophet is able to attribute additional meanings based on the other meanings that this word evokes. This, in turn, will enable us to move away from a static understanding of this word characterized by how it is applied in the prophetic context and collectively embrace a more erudite understanding. While being unlettered, with respect to the word's Arabic root, implies a social rank, it is used in the Qur'anic context as an alternative reference for People of the Book. In fact, we observe these two concepts contrasted with one another wherever this word appears in the Qur'an. That the Prophet Muḥammad did not know how to read or write prior to receiving revelation is not only a historical fact but also the most powerful piece of evidence attesting to the truthfulness of his claim. The Qur'an, moreover, is the strongest piece of evidence for his prophethood. The concept of being unlettered in the Qur'an evokes much more than simply not knowing how to read or write on both the individual and communal levels. Although this term refers to a specific time and place by necessity, expanding its meaning to encompass wider nuances will alleviate doubts held by orientalist and demonstrate that it is much more than an ordinary word used in the Qur'an, but one that corroborates the Qur'an's inimitability and miraculous nature.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Qur'anic Inimitability, Orientalism, Unlettered, People of the book.

Giriş

Her insan mutlu olmayı, en azından anlamlı bir hayat yaşamayı hedefler. Bu hedefe ulaşmak bireyin kendini tanıyıp tanımlaması ile mümkündür. Bu noktada ümmilik kavramın Kur'an'da insana sunulan ideal bir benlik tasarısı olduğu söylenebilir. Kendini ümmi olarak tanımlamak sağlıklı bir başlangıç olabilir. Kendini eksik veya fazla tanımlamak yolda kaybolmayla sonuçlanabilir. İnananların tarihî tecrübeleri ve bugünkü halleri buna şahittir. Hristiyanların insanı doğuştan suçlu görmeleri ve bu suçun kan bedelini İsa'nın kendi canıyla ödediğine inanmaları hayat karşısında karamsar bir tavrıdır. Benzer bir sapmayı Yahudilerin de yaşadığını söyleyebiliriz. Yahudiler, Hristiyanların aksine, kendilerinin seçilmiş millet olduklarına inanırlar. Bu inanç onları yaşadıkları hezimetlerden, uğradıkları katliamlardan, binlerce yıldır devam eden sürgünlerinden kurtaramamıştır. Bu yüzden Yahudi her ne kadar üstün olduğunu iddia etse de ümidini başka bir zamana, vadedilmiş başka topraklara bağlamıştır. Yahudi'nin şimdi ve burası için yapacak bir şeyi yoktur. Benzer şeyleri Müslümanların bugün için de söylemek mümkündür. İslam coğrafyasını istila etmiş keşmekeş karşısında yanlış bir kader anlayışına tutunmak veya tüm olumsuzlukları düşman oyunlarına bağlamak, ümitsiz intihar saldırılarına cihat adını takmak, Yahudilerinkine benzer savrulmalardır. Bu tür savrulmalardan kurtulmak toplumsal değişim ile, toplumsal değişim ise her bir bireyin kendini değiştirmesi ile mümkündür. Fakat bireylerin kendilerini değiştirmesi kolay ulaşılabilecek bir hedef değildir. Zira çevrenin, beden kimyasının ve genetik amillerin insan kişiliğini etkileyip şekillendirdiği bilinmekte kişiliği değiştirmenin kolay bir şey olmadığı artık kabul edilmektedir (Baymur, t.y., s. 252). Psikologlar bu zorluğu aşmak için olsa gerek son dönemde benlik kavramı üzerine eğilmişlerdir. Benlik kişiliğin öznel yanısıdır. (Baymur, t.y., s. 264). Birey eğer kişiliğini değiştirip geliştirmek istiyorsa kendi kişiliğine bakışını değiştirmeli, kendi gerçeğini inkâr etmeyen bir benlik tasarısı kurmakla işe başlamalıdır. Zira sorun mevcut kişiliğin nesnel gerçekliğinde olmaktan daha çok, mevcut nesnel gerçekliğe bireyin öznel yaklaşımındadır. Dıştan bir müdahale ile değişimi hayli zor olan kişiliği fethetmek için girilecek yegâne açık kapı kişiliğin öznel yanı olan benliktir. Psikologların nihayet dönüp dolaşıp geldikleri bu isabetli sonuca ulaşmak için Kur'an-ı Kerim tüm

insanlığı ümmi olmaya özendirmiş onlara ümmi bir peygamber göndermiştir. Ümmilik tarihî ve mahallî bir durum olan okuma yazma bilmemeye indirgenemez. Okuma yazma kurumlaşmış köklü bir dine ve medeniyete mensup olmayı temsil eder. Bu mensubiyet kişiyi ister istemez sınırlayıp şekillendirdiği gibi kendini yeterli veya başkalarından üstün görmeye yol açabilir. Hâlbuki ümmiyi sınırlayan böyle bir kalıp olmadığı gibi onun başkalarından üstün olduğu iddiası da yoktur. O annesinden doğduğu gibidir. Kendini Rabbi ile açıklar. Kendini ne fazla ne de eksik görür. Bu yönüyle ümmilik ideal bir benlik tasarımı olarak düşünülebilir. Eğer Kur'ân'da insanlara bir kişilik inşası teklif ediliyorsa ve bu inşa sürecinin eğitimi verilip aşamaları gösteriliyorsa bu inşa mutlaka ümmilik temeli üzerine kurulmalıdır. Ümmiliği küçümseyip kişiliklerini kurumsal bir dine veya köklü bir medeniyetle açıklayanların evrimleri yarım kalmış Kur'an'ın ifadesiyle "kitap yüklü eşekler" olmaktan ileri geçememişlerdir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz evrensel değişim kuralını ihlal etmişlerdir.

A. ÜMMİLİĞİN TERİMLEŞME SÜRECİ

1. Ümmiliğin Yaygın Anlamı

Ümmi sözlükte okuma yazma bilmeyen kişi anlamında olup günümüz Arap dünyasında hâlâ bu anlamıyla kullanılmaktadır. Arapçaya Kur'ân-ı Kerim ile girdiğini düşündüğümüz bu kelimeye bugünkü yaygın anlamını kazandıran şey Hz. Muhammed'in (a.s.) "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız" mealli hadis-i şerifidir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. Sıyâm 1080). Bu hadis-i şerife dayanarak müfessirler bu kelimeyi bu anlamda açıklamışlar, birçok meal yazarı bu kelimeyi okuma yazma bilmeyen kişi olarak çevirmiştir. Zaten Hz. Muhammed'in(a.s.) okuma yazma bilmediği başka bir ayette ümmi kelimesi zikredilmeden açıkça söylenmiştir: "*Bundan önce ne herhangi bir kitap okuyordun ne de yazıyordun. Eğer öyle olsaydı batılcular şüphelenirlerdi*" (Ankebut 29/48) Ümmilik bu anlamıyla Kur'an'ın ilahi kaynağına işaret eden, Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini teyit eden ve ayrıca onu öven bir sıfat olarak yorumlanıp genel bir kabul görür. Ümmi kelimesinden okuma yazma bilmeyen anlamına nasıl geçildiğinin dilsel izahı ise şu şekildedir: Bu kelime "ümm yani anne" kökündendir. Okuma yazma bilmeyen kişi anasından doğduğu gibi kaldığı için kendisine ümmi denir. Yegâne açıklama bu olmasa da en meşhur ve kabul gören dil yorumu budur.

2. Nebevi Beyanın Manayı Takyidi ve Taklit

Kur'an ayetlerinin anlaşılıp yorumlanmasında Hz. Muhammed'in(s.a.v.) sünnetinin ve sözlerinin açıklayıcı ve bağlayıcı olduğu bilinen bir husustur. Müfessirlerin ve lügat alimlerinin ümmi kelimesini açıklarken meşhur bir hadisi nakletmeleri bu usulün gereğidir (et-Taberi, 2001, s. 2/257). Bu hadisin meali şöyledir: "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız. Ayın günleri şöyle, şöyle, şöyledir. Üçüncü defayı parmağını bükerek söyledi. Ayın günleri şöyle, şöyle, şöyledir. (Yani tam otuz gündür.)" Bu rivayet birçok muteber hadis kitabında nakledilen sahih bir hadistir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. Sıyâm 1080). Hadiste geçen "ay şöyle, şöyle, şöyledir." ibaresi Nebi'nin (a.s.) ayın günlerini, bazen yirmi dokuz gün bazen otuz gün olarak parmak hesabıyla anlattığını ifade etmektedir. Bu hadisten de anlaşıldığı gibi ümmiler yazı ve hesap sanatını teknik olarak pek bilmeyen, hesap kitapla ilgili ihtiyaçlarını basit ve doğal yollarla gideren insanlara işaret etmektedir. Ümmi olmanın göstergesi ve pratik sonucu okuma yazma bilmemektir ve bu konuda bildiğimiz güçlü bir itiraz veya anlaşmazlık

yoktur. Zaten Muhammed Aleyhisselam'ın okuma yazma bilmediği yukarıda naklettiğimiz Ankebut suresi 48. ayette sarahaten ifade edilmiştir. Sonuç olarak ümmi kelimesinin okuma yazma bilmeyen kişi anlamında terimleşmesi Muhammed (a.s.) eliyle ve onun yorumuyla olmuştur. Fakat burada sorulması gereken soru şudur: Muhammed (a.s.) bu yorumu neye istinaden yapmış bu sonuca nasıl ulaşmıştır?

Bu soru iki farklı yaklaşımla cevaplanabilir. Birincisi dinin teorik anlamlarından ziyade günlük pratiklerini önemseyen zahirci, nakilci ve taklitçi yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre her nebevi söz ve yorum sıradan insanların ulaşamayacağı ilahi kaynaklardan beslenmektedir. İkinci yaklaşım olan ehli rey'in yaklaşımına göre Hz. Muhammed (a.s.) bu kelimeyi dilsel kökeninden ve ayet bağlamlarından hareketle anlamıştır. Diğer bir ifade ile Muhammed aleyhisselam "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız" derken, tamamen meçhul bir kelimeyi yine meçhul bir ilahi kaynaktan hareketle açıklamamıştır. Bilakis ümmiliğin dildeki ve Kur'an'daki kullanımlarını dikkate alarak bu kelimeyi kendince yorumlamıştır. Ehli rey'in yaklaşımını bu şekilde özetleyebiliriz. Nebevi yorumun özü kavranırsa kelimenin diğer çağrışımlarını anlamak ve ilave yeni yorumlar yapmak Arapçayı anlayan herkes için mümkün olacak nebevi yorum taklit edilen bir kaynak olmaktan çıkıp tüm muhatapların ortak anlayışına dönüşecektir. Buna ilaveten Kur'an'ın icazını bu kavram özelinde yakalamak mümkün olacaktır. Bunun için kelimenin dildeki kökünü ve ilgili yorumları incelemek faydalı olacaktır.

B. SÖZLÜKTE ÜMMİLİK

Dilin mesnedi ve farklı dil yorumlarının yöntemi konusunda herhangi bir tasavvuru olmayan birinin, aceleci davranarak ümmiliğin veya diğer bir kavramın dildeki kökeni hakkında yapılmış yorumlara değer biçmeye kalkışması sağlıksız hükümler vermesine sebep olabilir. Kelimenin gerçek anlamından mecazi anlama nasıl geçildiği hakkında yorum geliştiren veya mevcut yorumlardan birini benimseyen bir kişinin, kendi yorumunu delillendirmesi yeterli olmaz. Karşı tarafın yorumlarını zayıflatması, hatta çürütmesi beklenir kendisinden. Veya karşı tarafın yorumlarını kendi yorumu içinde eritebilmeli, kendi yorumunu diğer yorumlarla çelişmeyen bir konuma yerleştirebilmelidir. Usulcülerin terimleriyle konuşursak farklı yorumları te'lif veya cem' edebilmelidir. Buna binaen ümmiliğin anlam kökeni hakkında yapılmış yorumları kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ümmü'l-Kura'nın Ümmisi

Pek rağbet görmediği için tefsirlerde genellikle "kıyle-denildi" kaydıyla nakledilen bir yoruma göre ümmi Ümmü'l-Kura'ya yani şehirlerin anası Mekke'ye mensup olan kimse anlamındadır (Nahhas, 1409, s. 1/425). Burada akla gelecek ilk soru iki kelimedden oluşan terkiplerden nispet ismi yapmanın doğru olup olmadığıdır. Bu muhtemel soruya cevaben dilciler her iki isme de izafe edilerek nispet ismi yapmanın doğru olduğunu örneklerle açıklarlar (Zemahşerî, 1993, s. 1/263). Sonuç olarak dil kuralları açısından bunda bir sorun yoktur.

Bu yorumu güçlendiren şey hac ibadetinin ve Araplığın merkezinin Mekke olması ve en öne çıkan Arap kabilesi Kureyş'in Mekke'de yaşıyor olmasıdır. Zira Kur'an'ın indiği dönemde Mekke denilince akla Araplar gelmekte idi. Sonuç olarak bu yoruma göre ümmi kelimesi, anlamını kelime kökünden değil özel isim olarak ümmü'l-kura'dan almıştır. Belirli özellikleri olan bir toplumu, en meşhur şehirlerine izafe ederek tanımlamak için kullanılan özel bir isim gibidir. Mekkeli Arap anlamına gelir. Aşağıda

açıklayacağımız üzere ümmi kelimesi ilk defa Kur'an tarafından vazedilmiş bir kelime olduğu gibi ümmü'l-kura isim tamlaması da aynı şekilde Kur'ânî bir nitelendirmedir. Kur'an indiği dönem için yeni bir dil inşa etmekteydi. Bu yeni dilde kelimeler yeni terkipler ve mecazlarla yeni anlamlar kazanmıştır ki böylesi anlamlar sıradan sözlük anlamlarına nazaran daha tercihe şayandır. Nitekim usulü fıkıh âlimleri bir lafzın şeri anlamının lügat anlamına tercih edildiğini yani lafzın geçtiği siyakın sözlük anlamını sınırlandırdığını vurgularlar (Gazzâlî, 1413/1993, s. 189).

2. Ümmetin Ümmisi

İkinci bir yoruma göre ümmi, "ümmet" kelimesinden türetilmiştir. Avamın özelliklerini taşıyan kişiye âmmi denildiği gibi, okuma yazma bilmeyen kimseye de okuma yazma bilmeyen ümmete mensup oluşu yönüyle ümmi denir (İbn Âşûr, 1984, s. 1/573). Bu yorumda kelime kökünden okuma yazma bilmeyen anlamına geçiş bir yönden müşküldür. Zira tür bildiren bir kelimeyle yani farklı milletleri tanımlayabileceğimiz ümmet kelimesiyle özel bir grup olan Arapları tanımlamak hedeflenmektedir ki bu tercihe şayan değildir. Çünkü ümmet kelimesi ümmilerin yani Arapların diğer milletlerden hangi yönden ayırt edildiğine dair bir işaret taşımamaktadır.

3. Annesinin Ümmisi

En yaygın olan yoruma göre bu kelime anne anlamına gelen "ümm" kelimesinden türetilmiştir. Okuma ve yazma öğrenmemiş kişi annesinden doğduğu gibi kaldığı için annesine ait veya mensup anlamında ona ümmi denmiştir (İbn Fâris, 1979, s. 1/28), (İbn Manzûr, 1414/1993, s. 12/34). Bu yorum yaygın olarak kabul edilmesine rağmen kanaatimizce ham bir yorumdur ve olgunlaştırılmaya muhtaçtır. Zira bu yorum mecazi bir kullanımı Arap kültüründe bir karşılığı olmaksızın bir tesadüfe bağlamaktan fazlasını ifade etmemektedir. Benzer bir tesadüf kullanılarak mesela sünnet olmamış bir erkek veya adet görmemiş ve görmeyen bir kadın da ümmi olarak isimlendirilebilir. Hâlbuki Arapça'da böyle bir kullanım yoktur. Bu yorumun kabul görmesinin sebebi yukarıda bahsi geçen hadis-işerifin zahir anlamıyla uyumlu olmasıdır. Bu hadisi kullanarak ümmiliğe alem yani özel isim anlamı yüklenmiştir. Kanaatimizce eğer o hadis olmasa idi bu yorum kabul görmezdi.

Anasından doğduğu gibi kalmak bir övgü veya bir yergi içeriyorsa mütekellim ve muhatap arasında muteber bir simge kabul edilebilir. Zira Arapça beyan geleneğinde insanlara verilen sıfatlar çoğunlukla övgü veya yergi maksatlardır. Bu zaviyeden bakarsak ümmilik hem övgü hem de yergi için kullanılmaya müsaittir. Nitekim Kur'an'daki kullanımlarında bağlamına göre her iki anlam da kastedilmiştir.

4. Babasından Geri Ümmi

Dördüncü bir yoruma göre kelimenin aslı yine anne anlamındaki "ümm" dür. Fakat bu yorumda okuma yazma bilmemek annesinden doğduğu gibi kalmanın tesadüfi bir sonucu olarak değerlendirilmemiş bilakis bir adım daha ileri gidilerek bunun kültürdeki anlamı dikkate alınmıştır ki bu yönüyle bu yorum çok daha isabetlidir. Zira dilde anlamı belirleyen örftür, kültürdür. Konuşanla dinleyen arasında anlamı belirleyen kültürün kodlarıdır. Tesadüfi yorumlarla anlam belirlenmez. Okuma yazma işi o günkü toplumun geleneğine göre daha çok erkekleri ilgilendiren ve onların

ilgilendiği bir işti ki okuma yazma bilmeyen, babasından bu yönüyle geri kaldığı için annesine nispet edilirdi (et-Taberi, 2001, s. 2/259).

Bu yorumun dikkat çekmek istediği şey ümmi olmanın kadınlar statüsünde veya çocuklar statüsünde kalmaya işaret etmesidir. Geleneksel toplumların genelinde olduğu gibi Arap toplumunda da kadınlar ve çocuklar, grubun korunup kollanan, yönlendirilen üyeleridir. Kadınlar ve çocuklar bu yönden yetişkin erkekler statüsünden aşağıdadırlar. Ve kişi anneye izafe edildiği zaman bu onun hem çocukluğa yakın olma hem de kadına tabi olma yönünden rütbe düşüklüğünü ima eder. Buna ilaveten okuma yazma sıradan bir iş olarak değil toplumların ileri gelenlerinin bir işi olarak kabul edilir. Mütenebbi meşhur bir şiirinde kendisiyle övünerek bunu şöyle dile getirir.

فَالْخَيْلُ وَالنَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي وَالسَّيْفُ وَالرَّمْحُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

Atlılar, gece ve çöl beni tanır. Kılıç, mızrak, kırtas ve kalem de (tanır beni) (Vâhidî, t.y., s. 243).

Yine buna paralel olarak Kur'an'da müşriklerin kızlarını Allah'a adadıkları iddiası bir samimiyetsizlik göstergesi olarak anlatılır: "Allah'a sevmedikleri şeyi taksim ediyorlar. En güzel bizim diyerek dilleriyle yalan söylüyorlar." (Nahl, 16/62). Zira şanın şöhretin, gücün galibiyetin, kalıcılığın vesilesi olan oğulları kendilerine tahsis edip, kendileri için bir değeri olmayan bilakis onlar için yük ve risk olan kız çocuklarını Allah'a adamaktadırlar. Dolayısıyla Allah'a bir şey adamamaktadırlar. Sözleri doğru gibi olsa da özleri yalandır. Ümmi kelimesi bu yönüyle de müşrik Arapların dişiye karşı küçümsemeleri ile örtüşür. Sonuç olarak bu yoruma göre ümmi diğerleri tarafından küçümsenen kimse diyebiliriz.

5. Mevcudatın Ümmisi

Sufi müfessir İsmail Hakkı'ya göre Hz. Muhammed mükevvenatın aslı, mevcudatın ilki, anası olduğu için ayette ümmi olarak isimlendirilmiştir. İsmail Hakkı bu yorumunu Kur'an'da kullanılan ümmü'l-kura, ümmü'l-kitab terkiplerine benzeterek güçlendirmeye çalışır (İsmâ'il Hakkı Bursevî, t.y., s. 3/255). Bu yorum kelimenin sözlük anlamını bağlama göre daraltıp metne ait örfi anlamı öne çıkarması hasebiyle usul yönünden isabetli görünmektedir. Fakat ümmiliğin anlamını belirleyen hadis-i şerifi ve ümmi vasfının Kur'an'da çoğul olarak da kullanılmış olması gerçeği bu yorum hakkında bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Bu yorumun geleneksel yorum ölçütlerinden farklı olan işari tefsir alanına girdiğini söyleyebiliriz ki işari yorumlara değer biçmek bu makalenin sınırlarını aşar.

C. ORYANTALİST ŞÜPHE

Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan oryantalist çalışmaların asıl hedefi Doğu'yu istila etmektir.(Bulut, 2007, s. 428) Entelektüel merak, başka milletlerin tarih, din ve kültürlerine ilgi duyma, hakikati arama gibi etkenlerin ikinci planda kaldığı bu çalışmalar üst siyasi odakların dikte edip fonladığı planlı faaliyetlerdir. Karşıdakini etraflıca tanımak üzere yapılan bu çalışmaların asıl amacı karşıdakini siyasi ve ekonomik faydalar doğrultusunda kontrol etmektir. Bu yönüyle oryantalizm çok isabetli bir benzetmeyle emperyalizmin keşif kolu ve lojistik destekçisi olarak nitelendirilmektedir. Her şeyi keşfedip deşifre edeceğine inanan pozitivizm akımından ilham ve destek alan oryantalizmin güncelliğini koruyan en önemli çalışma odağı ve hedefi İslam toplumlarının temel dinamiği olan dini kaynakları güya deşifre etmektir. Bu minvalde farklı araştırmacılar tarafından

Kur'an'ın kökeninin Yahudilik, Hristiyanlık ve bölgedeki diğer din ve gelenekler olduğu iddia eden birçok çalışma yapılmıştır. Bu alanın ilk araştırmacılarından kabul edilen Abraham Geiger'in (1810-1874) bu alandaki çalışması "hem akademik hem de dinî çevrelerde büyük yankı uyandırmış ve kendisinden sonra aynı yöntem kullanılarak pek çok çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır" (Ekiz, 2022, s. 150). Geiger'in haleflerine etkisini ifade etmek için bazı araştırmacılar ondan sonra oryantalistlerin "adeta Kur'ân'da Kitab-ı Mukaddes malzemesi avına çıktıklarını" (Ekiz, 2022, s. 166) söyler. Bu malzemelerden birisi makalemizin konusu olan ümmi-ümmiler lafzıdır. Almanya Yahudisi oryantalist Josef Horovitz (1874-1931) ümmiliğe dair yukarıda naklettiğimiz geleneksel yorumların Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu ispat etmek için İslam âlimleri tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir. Ona göre ümmi lafzı İbrânîce'de Yahudi olmayanları ifade etmek üzere kullanılan "dünya milletleri" anlamındaki (ummöt hâ-olâm) terkibi ile akrabadır (Şâkir, 2005, s. 769). Diğer bir oryantalist Rudi Paret (1901-1983) ise Horovitz'in bu anlayışını benimsemiş "Hz. Muhammed'in kendisinin putperest ve putperestlere gönderilmiş peygamber olmasını bir saygısızlık diye görmediğini belirtmiş, bu kelimenin İbrânîce'deki sınırlarını tam bilmediği için kendini böyle nitelemiş olabileceğini söylemiştir" (Mertoğlu, 2012, s. 310).

Modern dönem oryantalistlerin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) eski dinleri güncelleyerek dünyevi saltanat elde etmeyi hedeflediği iddiası yeni bir görüş değildir. Birçok ayette Hz. Muhammed'in Kur'an'ı başka kaynaklardan yardım alarak kendi ürettiği iftirası nakledilir (en-Nahl 15/103; el-Furkan 25/4-5) ki yukarıda naklettiğimiz oryantalist yorumlar aynı iddianın güncel halidir. Mayasında inkârcı pozitivizmi barındıran oryantalist paradigma ilahi iradenin varlığına şüphe ile yaklaştığı için Hz. Muhammed'in, hatta önceki peygamberlerin (a.s.) nübüvvetlerini ve risaletlerini düzenbazca teşebbüsler olarak nitelemekten çekinmez. Hz. Muhammed'i militan bir vaiz olarak tanımlamak (Kızıl, 2019, s. 226) oryantalistlerin en hafif ithamlarındandır. Sadece İslam'ı değil önceki inançları da hafife alan bu paradigma Kur'an'ı ve Kur'an'ın kavramlarını bir beşerin kişisel teşebbüsleri olarak anlamlandırmaya, güya onları deşifre etmeye çalışır. Bu yönüyle ümmi lafzına dair oryantalist yorumlar metin odaklı, objektif, masum yorumlar değil itham temelli yakıştırmacı yorumlardır. Kur'ân-ı Kerim'in her bir ayeti, her bir harfi Allah'tan gelen vahiydir. Hz. Muhammed'in onda bireysel bir tasarrufu ve müdahalesi yoktur. Ümmilik kavramı özelinde konuşacak olursak Hz. Muhammed (a.s.) ümmilik kavramının geçtiği Kur'an ayetleriyle insanlara bir şeyler anlatma teşebbüsüne girişmemiştir. Bu mesajlar onun bireysel yeteneklerini aşar. O mesajların üreticisi değil tebliğcisi ve emanetçisidir.

Oryantalist yaklaşımın hareket noktası inanç yönünden tamamen sakat olmasına rağmen ümmi kavramına dair bazı isabetli tespitleri vardır. "Batıl maksatla kullanılan hak" kabilinden olan bu tespitler birkaç sebepten dolayı ciddiye alınmalıdır. Birincisi İbranicyle Arapçanın aynı dil ailesinden olması hem de *Tevat'*la Kur'an'ın aynı kaynaktan gelen semavi kitaplar olması bu ikisinin de ortak veya yakın anlamlı kelimeler ve kavramlar içermesi ihtimalini güçlendirmektedir. İkinci olarak "ümmiler" kavramı aşağıda değineceğimiz üzere Kur'ân'da çoğunlukla ehli kitabın karşı alternatifi olarak zikredilmiştir ki bu durum oryantalist iddiayı bir açıdan doğrulamaktadır. Üçüncü bir karine olarak bu lafzın bir nispet ismi olması ümmilerin bir millete ait bir sıfat ve tanım olması ihtimalini kesinleştirmese de en azından güçlendirmektedir. Zira nispet isimleri Arapçada en çok, bir insanın ve bir nesnenin bir kabileye, bir millete, bir gruba aidiyetini belirtmek için kullanılır. Özetle oryantalist yorum hareket noktası olarak her ne kadar sakat olsa da sonuç itibarıyla geleneksel yorumu onaylamaktadır. Zira okuma yazma bilmeyen

anlamı ifadenin Arapça kökünden çıkarılacak bir anlam iken Yahudi olmayanlar anlamı da genellikle ayetlerin siyakından yani ayette kurulan Ehli Kitap-ümmiler karşılaştırmasından çıkarılan bağlamsal bir anlamdır. Yani ümmiler ifadesi hem sıfat anlamı hem de alem yani özel isim anlamı olan bir kelime olup her iki anlamı da birbirini tamamlamaktadır.

D. KUR'AN'DA ÜMMİLİK

İnkârın tarihi nübüvvetin tarihi kadar eski olduğu gibi gerekçeleri ve bahaneleri de eski gerekçelerle aynı veya benzerdir. Peygamberler eliyle mütemadiyen yenilenen ilahi mesajların içerik yönünden doğal olarak aynı veya benzer olması eski ve yeni inkarcıların tutundukları en yaygın gerekçelerden biridir. Her dönem münkirleri kendi peygamberlerini eski dini söylemleri güncelleyerek bundan bireysel menfaat sağlamak mevki makam peşinden koşmakla itham etmiştir. Bu yönüyle ne modern dönem oryantalistlerin ne de ilk dönem müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.s.) aleyhindeki intihal iddiaları yeni ve örneği olmayan olgulardır. Kur'an'da inkarcıların peygamber mesajlarını "esâtîru'l-evvelîn yani eskilerin hikayeleri" olarak nitelediğinin defalarca vurgulanması (Muhammed Fuad Abdalbaki, 1945, s. 350) bir taraftan bu bahanenin yaygınlığına dikkat çekerken diğer taraftan insanoğlunun yaygın ve alışılmış olan her şeyi içeriğine bakmaksızın gafilce küçümsediğini ima eder. Bu gaflete bir çare olarak İlahî İrade peygamberlerini mucizeler ile destekler ki Hz. Muhammed'in bu anlamda birçok mucizesi vardır. Bu mucizelere ilaveten onun en büyük mucizesinin Kur'an olduğu yine kendisinin (s.a.v.) ikrar ettiği sahih kaynaklarca nakledilen bir gerçektir (Buḥârî, 1422, s. Fezâilu'l-Kur'an ,1, (No: 4696)). Hz. Muhammed'in hissi mucizelerinin günümüz itibarıyla tarihi haber ve rivayetle dönüşmüş olması bu mucizelerin etkisini azaltmaktadır. Dolayısıyla mezkûr oryantalist iddia Kur'an mucize vesilesiyle çürütülmeli, ümmilik kavramının uydurma bir kavram olmadığı yine Kur'an'ın kendisi ile ispat edilmelidir.

1. İ'caz İddiası

Bilindiği gibi Kur'an muhataplarına "Şüphe ediyorsanız bir surenin de olsa mislini getiriniz" mealli ayetlerle meydan okur. Muhatapların bu meydan okuma karşısında neden ve nasıl aciz kaldıklarına dair ilk dönemden beri birçok açıklama öne sürülmüştür. Sarfe teorisi, nazım teorisi, Kur'an'ın gayba dair haberler vermesi, modern dönemin bilimsel keşiflerine işaret etmesi, teşriî yönden insanüstü olması bu açıklamalardandır (Yavuz, 2000, s. 405). Bu açıklamalar geneli itibarıyla doğru olmakla birlikte kanaatimizce Kur'an'ın tüm icaz yönlerini kuşatamaz. Eğer tamamen kuşatsa idi o halde Kur'an mucize olmazdı. Muhatapların asıl aczi Kur'an'ın her yönden keşfedilememesidir ki doğal olan da budur. Zira Kur'an ilahi kelimedir. Kur'an'da da denildiği gibi: "Gözler onu idrak edemez. O ise gözleri idrak eder" (En'âm6/103). Eğer gözler Allah'ı kuşatamayacaksa zihinler de tam anlamıyla onun kelamını kuşatamayacaktır. Bu yüzden Kur'an'ın icazının keşfi ve ispatı teorik zeminden daha ziyade pratik ve sınırlı örnekler üzerinden yapılmalıdır. Yani Kur'an'ın icazı bir kavram, bir konu, bir ayet veya bir pasaj örneğinde gösterilmelidir. Mesela makalemizin konusu olan ümmilik kavramının hangi yorumu yukarıda naklettiğimiz oryantalist iddiayı boşa çıkarıp bu kavramın bir insan tarafından üretilemeyeceğini ortaya koyar? Kur'an'ın icazı bir örnek üzerinden böyle bir soruya cevap aranarak ortaya konulmalıdır. Aşağıdaki bölümlerde ümmilik kavramının doğrudan zikredildiği ayetlere kısa kısa değinerek bu kavrama dair kurulan Kur'anî anlam haritasını ana hatlarıyla çıkarmaya çalışacağız.

Böylesi bir anlam haritasının bu kavram özelinde insanüstü bir söz olup olmadığına dair ipuçları vereceğini umuyoruz.

2. Birinci Ayet: Tarif

Ümmilikle ilgili ilk ayet Bakara suresinde geçmektedir: *“Onlardan kitabı bilmeyip, onun yerine sadece temennilerde bulunan ümmiler vardır. Onlar sadece zanlarda bulunurlar.”* (Bakara 2/78). Tevkifi olan mushaf tertibine göre ümmiliğin geçtiği bu ilk ayet “kitabı bilmezler” kaydıyla ümmiliğin tarifini içerir ve bu kavrama bir giriş cümlesi olarak kabul edilebilir. Ayetteki “el-kitab” kelimesi kutsal kitap anlamına geldiği gibi mecazen kitabet yani okuma-yazma becerisi anlamına da gelmektedir ki kâtib kelimesi okumayı bilen anlamında bazı hadislerde kullanılmıştır. Buna dayanarak olsa gerek bazı Türkçe meallerde bu kelimeye kitabet anlamı verilmiştir. Bu yorumun ümmiliğin yaygın anlamını pekiştirdiği düşünülebilir. Fakat kanaatimizce bu yakıştırma bir yorumdur. Bu yoruma göre ayette geçen “kitaptan kendi temennileri dışında bir şey bilmezler” ibaresi anlamsız olmaktadır. Burada geçen kitaptan kasıt kutsal kitaptır ve ayetin zahir anlamı şudur: Ehli kitabın ümmileri kutsal kitabı bilmezler. Onun yerine temenniler üretirler. Veya kitaptan temennilerine uygun gelen anlamlar çıkarırlar ve bunu yaparken zanna dayanırlar.

3. İkinci Ayet: Ehli Kitap ve Ümmiler Kıyaslaması

“Kitap verilenlere ve ümmilere de ki: Müslimler oldunuz mu?” (Âli İmrân 3/20). Bu ikinci ayette de ümmilerle Ehli Kitap arasında izafi bir karşıtlık kurulduğu açıktır. Aslında bu izafi karşıtlık ümmiliğin değinildiği tüm ayetlerde gerek sarıh olsun gerek imaen olsun bir şekilde vardır. Bu durum ümmiliğin Ehli Kitap kavramından bağımsız olarak anlaşılamayacağını göstermektedir. Burada cevap aranması gereken soru şudur: Tüm insanlar ilahi hitap karşısında eşit iken neden bu ayette hem ümmiler hem de Ehli Kitap karşılıklı olarak zikredilmiştir? Bu soruya farklı yönlerden cevap verilebilir. Birincisi Kur’an’ın nüzul ortamı hem ümmileri hem de ehli kitabı barındıran bir ortam idi ve aralarında bir şekilde rekabet vardı. Özellikle Yahudiler kendilerini ümmi Araplardan üstün görüp onları aşağılıyorlardı. Bu rekabet ortamında iki grubu birbiriyle karşılaştırmak, taraflardan her birinin eksiğini fazlasını ortaya koyarak her iki tarafı da ideale teşvik etmek etkili bir eğitim üslubudur. Bu üslup Kur’an’ın hidayet kaynağı olmasının gereğidir.

Esasen ümmiler-Ehli Kitap ayrımı sadece Kur’an’ın nüzul ortamına has bir ayrım değildir. Cuma suresindeki ayette gelecek zaman ümmilerine işaret edilir ki bu ümmiliğin Kur’an’ın nüzul döneminde bir gruba mahsus bir olgu olmadığını gösterir. Ümmiler-Ehli Kitap ayrımı tüm tarihi ilgilendiren bir ayrımdır. İbni Haldun Mukaddime’sinde bedeviliğin ve şehirliliğin toplumların iki doğal aşaması olduğunu, farklı milletlerin medeniyet sahnesine genellikle ümmiler olarak çıktıklarını zamanla şehirlileştiklerini anlatır (İbn Haldûn, 1408/1988, s. 1/149). İbni Haldun’un bu tespitini ümmilerin zamanla Ehli Kitaplaşması olarak anlamak mümkündür. Ümmilik-Ehli Kitap tasnifi tüm yönleriyle olmasa da büyük ölçüde bedevilik şehirlilik tasnifine tekabül etmektedir. Ümmiler zamanla ehli kitaba dönüşürken yeni kazanımları olur. Fakat birçok eski faziletlerini kaybederler. Kur’ân’da ümmileri övgü bağlamında zikreden ayetleri onların bu olumlu özelliklerine atıf olarak anlamak mümkündür. Buna paralel olarak Kur’an’da ehli kitabın hikâyesi uzun uzun anlatılıp onlara nasihat edilmesi Ehli Kitap

olmaya aday ümmiler için ön uyarılardır. Sonuç olarak Kur'an'ın muhataplarına ümmiler, ehli kitap şeklinde iki ayrı sınıf olarak hitap etmesi iki grup arasındaki muhtemel rekabetin eğitim ve irşat aracı olarak olumlu yönde kullanılması maksadını içerir.

4. Üçüncü Ayet: Ehli Kitaba Emanet Ümmiler

“Ehli Kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan onu sana geri verir. Yine onlardan öylesi vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, başına dikilmedikçe onu sana geri vermez. Çünkü onlar: “Bizim ümmilerle ilgili bir yükümlülüğümüz yok” derler ve Allah adına bile bile yalan söylerler” (Âli İmrân 3/75).

Din bir imtiyaz mıdır? Kutsal kitabı sahiplenip Ehli Kitap olmak bir insanı diğerlerine karşı imtiyazlı yapar mı? Özellikle de inançsızlık veya anlayamamak veya başka sebeplerden dolayı inançtan ve kitaptan mahrum kalmış ümmilere karşı ehli kitabın bir imtiyazı var mıdır? Ayette ayıplanan grubun, ümmileri eksik, kendilerini ise imtiyazlı gördükleri açıktır. Ehli kitabın bu imtiyazlı olma anlayışı başka bir ayette daha açık ve belîğ bir mecazla ifşa edilmiştir: “Yahudiler ve Hristiyanlar “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz dediler.” (el-Mâide 5/18). Ayette ehli kitabın eleştirildikleri husus imtiyazlı olduklarına inanmaları değildir. Kınamanın asıl hedefi daha ince bir anlam olan imtiyazın istismarıdır. Kutsal kitaba muhatap olup inanmak bir imtiyazdır. Fakat bu imtiyaz insanlara karşı kullanılacak dünyevi bir araç değildir. Kutsal kitaba inanan kimse, bu nurdan ümmilerin de faydalanması için çalışır. Kutsal kitap kul ile yaratıcı arasında bir ahittir. İnsan bu ahitle onurlanır. Bu onur emanettir ve herkesin hakkıdır. Emanet sahibine mutlaka teslim edilmelidir. Bu yönüyle sonraki ayetlerde Allah'ın ahdini ve yeminlerini küçük menfaatler karşılığında satanların kınanması çok anlamlıdır.

Kutsal kitabın ve ümmilerin istismar edilmesi, üzerinde durduğumuz ayette fakihlerin vedia olarak isimlendirdikleri emanet mal, meta örneği üzerinden anlatılmıştır. İstismarı anlatmak için bu örneğin seçilmesi çok anlamlıdır. Şer'i hukukta emanete şahit tutmak zorunlu değildir. Anlaşmazlık çıkarsa emaneti alanın sözü esastır. Emanet mal telef olursa tazminat zorunluluğu yoktur (İbn Ruşd, 1425/2004, s. 4/98). Bazı ayrıntılar her ne kadar fakihler arasında ihtilaf konusu ise de emanetin bireysel güven üzerine inşa edildiği aşikardır. Bu yüzden ehli kitabın ümmilerin emanetlerini istismar etmesi resmi kuralların varlığı, yokluğu veya onların bilinip bilinmemesiyle veya uygulanıp uygulanmayışıyla ilgili değildir. Zira emanetin ana kuralı bireysel güvendir. Ayetteki kınama iyi niyetin istismarına yöneliktir. Ehli Kitap tabiri caizse hem kendilerini imtiyazlı kılan Yaratıcının (c.c.) iyi niyetini hem de bu imtiyaza olumlu yaklaşım itiraz etmeyen ümmilerin iyi niyetini istismar etmektedirler. Bu yüzden ayetteki hatırlatma vicdani bir hatırlatmadır. Zira sorun vicdanların körelmesi Kur'an'daki ifadeyle kalplerin katılaşması, hatta kalplerin mühürlenmesidir. Kibir ve dünyevi hırslarla mühürlenmiş bir kalbe ne Tevrat ne İncil ne de Kur'an fayda eder. Ayette ehli kitabın ümmileri istismarı sonraki ayetlerde benzer istismar uyarılarıyla devam eder. Bu istismar uyarılarının en üst seviyesine ve en ince mertebesine 81. ayette dikkat çekilmiş, peygamberler arasındaki muhtemel rekabetlere karşı Allah'ın onlardan söz aldığı hatırlatılmıştır.

5. Dördüncü Ayet: Ümmi Hikmet

“Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları ümmi nebi olan resule uyarlar. O, onlara marufu emreder ve onları münkerden alıkoyar, temiz, hoş nimetleri onlara helal, pis şeyleri haram kılar, ağır ahitlerini kaldırır ve zincirlerini çözer”(el-Âraf 7/157). Bu ayette ümmi peygamberin icraatı anlatılırken kullanılan maruf-münker, tayyibat-habais ayrımları bozulmamış insan doğasına referans vermektedir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu ayetin tefsirinde tayyibat kelimesini “Allah’ın helal olduğuna hükmettiği şeyler” şeklinde yorumlanmasını zayıf bir görüş olarak değerlendirmiş, haklı olarak ayeti böyle anlamının ayeti anlamsız kılacağını söylemiştir. Bu yorum ayetin geniş ve derin anlamını mezhebi ve kelami bir tartışmaya kurban eden bir yorumdur. Razi’ye göre ayetteki *tayyibat* insan tabiatının hoş ve lezzetli bulunduğu şeylerdir (Fahreddin er-Râzî, 1420, s. 15/381). Ümmi nebinin haram-helal ölçüsüne zevki selim de dâhildir. Helal-haram ayrımını sadece emir-yasak olarak değerlendirmeyip işin içine temiz-pis veya hoş-nahoş ayrımını da katmak, insan doğasının temeli olan nefsanî yönünü de dikkate almaktır. Bu insanın doğasına daha uygundur daha ümmicedir. Buna ilaveten ayette geçen “*Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.*” (El-Âraf 7/157).ifadesi yine dolaylı olarak aynı anlamı pekiştirir. Zira Ehli Kitap dine insan doğasına aykırı eklemeler yaparak dini bir yük haline getirdiğini ima eder. Bu yönüyle din atalardan tevarüs edilen yükümlülükler yığını değil insan doğasını besleyen ve onu koruyan hikmettir. Bu hikmet insanı ümmi olarak muhafaza eder. Peygamberin ümmi olması bu imaları içermektedir.

6. Beşinci Ayet: Ümmi Mucize

Hiz. Muhammed’in resul, nebi, ümmi sıfatlarıyla aralarında bir atıf harfi olmaksızın nitelenmesi bu üç sıfatın birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Bir insanın yükselebileceği en üst rütbe olan nübüvvet ve risalet Hiz. Muhammed’e ümmi oluşuna rağmen bahşedilmiştir. Birçok ayette Hiz. Muhammed’in Kur’an’ı başka kaynaklardan yardım alarak kendi ürettiği iftirası nakledilir (Nahl 15/103; Furkan 25/4-5). Nitekim yukarıda naklettiğimiz oryantalist yorum aynı iftiranın güncel halidir. Bu ayet bu iddiayı Hiz. Muhammed’in ümmiliğine dikkat çekerek cevaplandırmaktadır. Kur’ânî ifadeyle insanlar ve cinler bir araya gelseler bile bir mislini getiremeyecekleri bir mesajı bu konuda eğitim almamış ve bunu iddia etmemiş birinin getirmesi mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle Kur’an’ın rakiplerine meydan okuyan mucizevi bir kitap oluşu Hiz. Muhammed’in ümmiliği ile tam anlamını kazanmaktadır. Bu kitabın kaynağı ümmi bir kişinin bireysel teşebbüsü değil ilahi kelimelerdir. “*Allah’a ve onun kelimelerine inanan ümmi nebiye, resule inanın.*” (Kur’ân-ı Kerim Meali, 2011, s. el-Âraf 7/158) çağrısı bu anlamı pekiştirir.

7. Altıncı Ayet: Kitabı Öğrenen Ümmiler

“Ümmiler içinde kendilerinden olup onlara ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur” (Cuma 61/2). Ümmiler lafzı birçok yönden Cuma suresinin anahtar kelimelerindedir. Sureye ismini veren Cuma ümmilerin toplanma günüdür. Ümmiler-Ehli Kitap kıyaslaması bu kısa surede de açıkça görülmektedir ki bu durum ümmilik kavramının Ehli Kitap kavramından bağımsız anlaşılacağı iddiamızı teyit etmektedir. Surenin girişinde yeni bir ilahi proje için yeni adayların yani ümmilerin seçildiği söylenir. Bu ilahi proje ümmi

bir milletin ümmi bir öğretmen önderliğinde eğitilip yetiştirilmesidir. Ehli kitabın laçkalaşan ve hantallaşan birikimleri onların bu projeye aday olmasına engel olmuştur. Bu hantal miras işlevselliği olmadığı için surede eşeğin taşıdığı tomar tomar kitap mecazıyla tanımlanır. Yeni ilahi proje bu anlamıyla İbrahimi din geleneği için köklü bir revizyon, esaslı bir tecdit ve temizlik girişimidir. Surenin girişinde zikredilen el-kuddüs ismi bu temizlik girişiminin Allah'ın güzel isimlerine bakan yönüdür. (el-Cuma 62/1).

Müslüman âlimlerin İslam ilim geleneğine dışarıdan sızan yabancı yöntemleri ayıklama teşebbüslerini bu temizlik ve tecdidin devamı saymak mümkündür. Bir örnek olarak maslahat teorisini ve makasid düşüncesini en olgun haline erdiren Gırnatalı Ebû İshak eş-Şâtibi'yi (ö:790 h.) örnek verebiliriz. Şâtibi dini metinlerin yorumlanmasında kullanılacak bilgi ve yöntemlerin bir kısmını yerli ve gerekli sayarken diğer bir kısmı yabancı kökenli ve fuzuli olarak niteler. Şâtibiye göre ikinci kısmı fuzuli ve yabancı kılan şey İslam şeriatının ümmilerin seviye ve alışkanlıklarına hitap eden ümmi bir şeriat olmasıdır (Ebû İshâk eş-Şâtibi, 1997, s. 2/109). Şâtibi bu Kur'an kavramını fıkıh usulü alanında ustaca kullanabilmiştir. Daha önemlisi Şâtibi maslahat temelinin muteber oluşunu da yine şeriatın ümmi oluşuna bağlar. Zira muhatapların ümmiliği onlara teklif edilen dinin anlaşılır ve uygulanabilir faydalı bir din olmasını gerektirir. Ümmi yaklaşıma göre din daha önce ehli kitabın olumsuz tecrübelerinde olduğu gibi sorgulanamaz doğmalara ve donuk ritüellere boğulmuş bir yük değildir. Muteber maslahatları gözetmeyen bir din ümmilerce makul ve makbul olmayacaktır.

Surenin sonunda ilahi risaletin yeni adayları Cuma namazı örneği üzerinden ehli kitabın düştükleri vartalara düşmemeleri için uyarılırlar. Surede dikkat çeken diğer önemli bir ayrıntı "وآخرين" ibaresiyle gelecek zaman ümmilerine işaret edilmesidir. Bu ima ümmiliğin belirli bir coğrafyaya ve zaman dilimine mahsus olmadığını teyit etmektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz üzere İbni Haldun bedeviliğin ve şehirliliğin toplumsal hayatın iki doğal aşaması olduğunu, toplumların medeniyet sahnesine genellikle ümmiler olarak çıktıklarını zamanla şehirlileştiklerini ayrıntılı olarak anlatır (İbn Haldûn, 1408/1988, s. 1/47). Ümmilik şehirlilik ayrımı farklı milletlerin İslam'a girip uyum sağlama sürecinde de etkili olmuştur. Bu farklılığa bir örnek olarak Farisilerle Türkleri kıyaslayabiliriz. Türklerin İslam'a girişleri ve büyük ölçüde Sünni İslam'ı kolayca benimsemeleri onların ümmi hayat tarzına yakın göçebeler olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Buna karşılık Farisilerin en köklü şehir medeniyetlerinden birine sahip oluşları onların İslam'ı benimsemesini zorlaştırdığı düşünülebilir. Başlangıçta siyasi bir grup olan şiiğin zamanla sünniliğe rakip bir itikat ve Fars ideolojisine evrilmesinin saiklerinden biri Farisilerin medeniyet iddialarından vazgeçmeyişleri olabilir. Medeni-bedevi ayrımının etkileri İslam tarihinde olduğu gibi Hristiyanlık tarihinde de araştırılmaya değer bir konudur. Gelişmiş bir şehir medeniyeti olan Roma İmparatorluğu'nun benimsediği Katolik Hristiyanlığın putperest unsurlara bulaşması, buna karşılık bedeviliğe yakın ümmi milletlerin benimsemiş olduğu Ortodoks Hristiyanlığın daha sade ve İslam'a daha yakın oluşu kanaatimizce tesadüfi olmayan araştırılmaya değer bir konudur.

Sonuç

Günümüz akademik dünyasında Kur'an üzerine yapılan çalışmalara iki ana paradigma hakimdir. Birincisi Kur'an'a önceki dinî metinlerden beslenen, yedinci yüzyılda üretilmiş, insan yapımı Arapça edebi bir metin olarak yaklaşan oryantalist paradigmadır. İkincisi Kur'an'ı Allah kelamı olarak kabul

eden mümin paradigmadır. Mümin paradigma kendi şemsiyesi altında belagî, fikhî, kelimî, tasavvufî, işarî ve benzeri geleneksel yaklaşımları ve bu yaklaşımların güncellemelerini barındırmaktadır. Mümin paradigmanın ayırt edici özelliği Kur'an'ı mucizevi bir metin olarak görmesidir. Bu paradigmanın hâkim olduğu çalışmalarda Kur'an'ın anlamlarının kuşatıcı, yenilenen, vakiya mutabık olduğu ispat edilmeye çalışılır. Taklit edilemeyen, eskimeyen, sırları bitmeyen vb. nitelermeler bu paradigmanın Kur'an tarifini özetlemektedir. Oryantalist paradigma ise Kur'an'ı Hz. Muhammed'in o günkü folkloru kullanarak oluşturduğu sözlü ürünler olarak ele alır. Çalışmalarını bu yaklaşımı doğrulayacak deliller arayıp, yorumlar üretmeye hasreder. Ümmilik hakkında yukarıda naklettiğimiz yakıştırma yorumlar sadece örnektir. Kur'an'ın anlaşılmasında Arap dilini, edebiyatını ve nüzul dönemi şartlarını bilmek her iki paradigma için de önemli ve gereklidir. Fakat bu gerekliliğin gerekçeleri iki paradigmanda birbirine tamamen zıttır. Oryantalist paradigmanın gerekçesi Hz. Muhammed'in Kur'an'ı hangi manevralarla ve nasıl ürettiğini güya deşifre etmek, bu kitabın, ortaya çıktığı tarih ve coğrafyanın ötesine geçemeyecek tarihsel bir metin olduğunu ispatlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için Kur'an'ı besleyen Hristiyanlık ve Yahudilik gibi orta doğuda doğmuş diğer din ve dini metinleri de bilmek gereklidir. Mümin paradigmaya göre ise dil "murad-ı ilahî"ye yani ayetlerin anlamlarına ulaşmanın bir aracıdır. Arap dilini, edebiyatını, tarihini ve coğrafyasını bilmek bu maksada hizmet ettiği için anlamlı ve değerlidir. Yine mümin paradigmaya göre Kur'an öncesi dini metinleri bilmek hem Kur'an'ın bu metinleri tasdik eden bir kitap (el-maide 5/48) olduğunu anlamak için hem de yapılan tahriflerin (el-Bakara 2/75-79) farkına varmak için faydalıdır. Bu doğrultuda makalemizin ilk bölümlerinde ümmiliğin sözlük anlamına dair yapılmış yorumları inceledik ki bu her iki paradigmada da geçerli ve gerekli olan tarihsel bağlamı incelemek demektir. Sonraki bölümlerde ise bu terimin geçtiği ayetleri ve bu ayetlerin bağlamlarını ve anlamlarını inceledik. Ulaştığımız kanaate göre ümmi-ümmiler lafzı Kur'an tarafından vaz' edilmiş nispet haliyle Arapçada ilk defa Kur'an'da kullanılmıştır. Bu kavram Hz. Muhammed'in yorumuyla okuma yazma bilmeyen anlamını kazanmıştır. "Biz ümmi bir ümmetiz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız..." mealli nebevi beyan ümmiliğin göstergelerinden sadece birine işaret eder. Okuma yazma bilmemeyi ümmiliğin özü ve yegâne anlamı olarak yorumlamak hem kelimenin dil kökeni ile hem de Kur'an'daki kullanımlarını her yönüyle kapsamayan dar bir yorumdur. Ümmilik Arapça kökeni itibariyle toplumsal rütbeyi ima ederken Kur'ânî bağlamlarında ehli kitabın alternatifi olarak kullanılır. Ehli Kitap ve ümmiler arasındaki kavramsal karşıtlık ve kıyaslama bu kelimenin geçtiği tüm ayetlerde bir şekilde vardır. Hz. Muhammed'in vahiyden önce okuma yazma bilmemesi tarihi bir gerçek olmakla birlikte onun sıdkının ne tek ne de en güçlü delilidir. Onun nübüvvetinin en güçlü ve ebedi delili Kur'an'dır. İlahi kelamın her bir kelimesi araştırılmaya değer bir kavramdır. Bu kavramlar hep birlikte İslam dininin teorik temellerini dokur ve anahtar vazifesi görür. Şâtıbî'nin yukarıda işaret ettiğimiz yaklaşımı örnek alınarak İslam'ın birçok teorik ve pratik ayrıntısı ümmilik kavramı zaviyesinden incelenebilir. Örneğin teorik açıklık anlamında İslam itikadının ümmiliği, sadelik anlamında giyim kuşamın ümmiliği, samimiyet anlamında insani ilişkilerde ümmilik, uygulanabilirlik anlamında dini ritüellerin ümmiliği gibi birçok alt başlık altında çalışma yapılabilir. Kur'an'da ümmilik kavramı bir bireyin veya bir toplumun okuma yazma bilmeyişinden çok daha fazlasını ifade eder. Ümmilik anaya intisaptır. Geleneksel toplumlarda birey toplumsal mensubiyetini ve prestijini büyük ölçüde babası aracılığı ile kazanır ve babasının ismini taşır. Saltanatlar babadan oğula geçer. Ümmi olmak baba yerine anaya intisap olduğu için bu intisap baba vesilesi ile elde edilen dünyevi prestij ve üstünlük

iddialarından vazgeçmektir. Ümmilik bir insanın insan olmaktan daha öte bir üstünlük iddiasının olmamasıdır. Anasından doğduğu gibi kalmak, Allah'ın yarattığı gibi kalmak anlamına gelir. Bu anlamıyla ümmilik sıbgatullahtır. Yani Allah'ın boyasıdır. Ümmiliğin bu anlamını pekiştiren diğer bir ayrıntı ölüye defin sonrası annesinin ismiyle seslenilmesidir. Hanbeli eğilimli hadisçilerin itibar etmediği bu gelenek çok önemli bir hakikati sembolize etmektedir ki zaten cenaze merasimi baştan sona sembolik bir merasimdir. Ölüyü annesine nispet etmek kişinin anasından doğduğu hale geri dönüp dünyevi itibar ve prestijinden mahrum kaldığını, üstünlük iddialarından soyutlandığını ifade eder. Bu gelenek "Sizi ilk defa yarattığımız gibi size verdiklerimizi ardınızda bırakarak bize birer birer geldiniz." (el-Enâm 6/94) mealli ayeti fiilen onaylar. Ümmilik yapaylıktan ve zorlamadan uzaklığı temsil eder. Yapay ve zorlama eylemlerin iyi niyetle ve Allah rızası için yapılması onları idealleştirmez. Kur'an'da (el-Hadid 57/26-29) Ehli Kitabın Allah'a yaklaşmak maksadıyla ruhbanlık ihdas etmeleri inceden eleştirilir. Nitekim yukarıda kısaca incelediğimiz dördüncü ayette Ümmi Nebinin ehli kitabın "ağır ahitlerini kaldıracağı ve zincirlerini çözeceği" (el-Âraf 7/157) müjdelendir. Bu müjdeye ruhbanlık da dahildir. Daha ötesi bu müjde, özünde yapay ve zorlama eylemleri doğuran, hayatı dini ve dünyevi diye ikiye bölmek suretiyle gizli bir şirke yol açan çarpık din anlayışının kökünden ilga edilip yerine ümmi, samimi ve kolay dinin gelişinin müjdesidir. "De ki: "Buna karşılık sizden ne bir ücret istiyorum ne de kendi kendime ortaya bir külfet çıkarıyorum" (Sâd 86/88) mealli ayet ümmi dindarlığın felsefesini en özlü şekilde ortaya koyan ayetlerdendir. Doğallık taklit edilmez. Takliden veya zoraki yaşanan dindarlık doğal olmadığı için ideal değildir ve ilahi mesajı temsil etmez, hayat ile barışmaz. Konfor düşkünlüğüyle hantallaşan, tüketim hırsıyla obezleşip hastalanan seküler hayat tarzı Kur'an'ın ümmileşme çağrısına cevap verilerek ve Hz. Muhammed'in sade hayat tarzı örnek alınarak tedavi edilebilir. İslam'ın mevcut yegâne hak din olduğunun, Kur'an'ın taklit edilmez eşsiz ilahi bir mesaj olduğunun ispatı ümmi dinin öngördüğü sadeliğin ve doğallığın alternatifsiz oluşunda gizlidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Baymur, F. (t.y.). Genel Psikoloji (13. bs).
- Ebû İshâk eş-Şâtibi. (1997). El-Muvafakât (1. bs, C. 1-7). Dâru ibni Affân.
- et-Taberi, İ. C. (2001). Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (1. bs, C. 1-26). Dâru hecr li't-tibâati ve'n-neşr ve'-tevzi'.
- Fahreddîn er-Râzî. (1420). Mefâtihu'l- gayb (3. bs). Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî.
- Gazzâlî, H.-İ. E. Hâmid M. b. M. el-. (1413/1993). El-Mustaşfâ. y.y.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). Et-Taḥrîr ve't-tenvîr (C. 1-30). ed-Dâru't-tûnîsiyye li'n-neşr.
- İbn Fâris, A. (1979). Mû'cemu mekâyîsi'l-lüga (C. 1-6). Dâru'l-fikr.
- İbn Haldûn, E. Z. 'Abdurrahman b. M. b. M. b. Haldûn. (1408/1988). Dîvânu'l-mubtede' ve'l-haber fî târîhî'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahum min zevî'ş-şe'ni'l-ekber. y.y.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. 'Alî C. b. M. er-Ruvefyî î. (1414/1993). Lisân'l-'arab (C. 1-15). Dâru sâdır.
- İbn Ruşd, E.-V. M. b. A. b. M. b. A. b. R. el-Ḳurṭubî. (1425/2004). Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḳteşid (C. 1-4). Dâru'l-Ḥadîs.
- İsmâ'îl Hâḳḳî Bursevî, İ. Hâḳḳî b. M. el-İstânbûlî el-Ḥaneḳî el-Ḥalvetî. (t.y.). Rûḥu'l-beyân. Dâru'l-fikr.
- Kızıl, F. (2019). Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar. Hadis ve Siyer Araştırmaları, 7(1), 155-245.
- Kur'an-ı Kerim meali (H. Altuntaş & M. Şahin, Çev.; 12. bs). (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mertoğlu, M. S. (2012). Ümmî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 42, ss. 309-310). TDV Yayınları.
- Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (1374-75/1955-56). el-Câmi 'u'ş-şahîḥ. y.y.
- Nahas, E. C. (1409). Meâni'l-Kur'an (1. bs). Câmiatü Ümmi'l-Kura.
- Şâkir, A. M. (2005). Cemharatü makâlati'l- allameti'ş-şeyh Ahmed Muhammed Şâkir (1. bs). Dâru'r-Riyâd.
- Vâhidî, E.-Ḥasen 'Alî b. A. b. M. b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-. (t.y.). Şerḥu dîvâni'l-Mütenebbî. y.y.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İ'câzü'l-Kur'ân. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 21, ss. 403-406).
- Zemahşerî, E.-K. M. b. A. (1993). El-Mufassal fi san'ati'l- i'râb (1. bs). Mektebetü'l-Hilâl.

